EKONOMİK BUNALIM VE 24 OCAK KARARLARI ÜZERİNE[*]

Türkiye ekonomisinin hâlâ atlatamamış olduğu bunalımın geçmişi 1970'lerin ikinci yarısına dayanıyor. Aslında bunalım, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan beri uygulanmakta olan ithal ikameci sanayileşme modelinin içinde barındırdığı çelişkilerin, kapitalist dünyadaki krizin etkisiyle olgunlaşması ve açığa çıkmasından kaynaklandı. Bu çelişkilere geçmeden önce kapitalist dünyadaki krizle ilgili bazı gözlemleri sıralamakta yarar var.

Kapitalist Dünyadaki Kriz[1]

II. Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods Konferansı'nda kurumsal yapısı oluşturulan dünya kapitalist sisteminde, dönemin en güçlü kapitalist ülkesi olan ABD'nin çıkarları egemendi. Kuşkusuz, kurulan sistem diğer ülkelerin çıkarlarını tümüyle göz ardı edemezdi. Örneğin, ABD dolarının değeri Avrupa ülkelerinin paralarına göre olması gerekenden daha yüksek saptanmıştı. Bu durum bir yanda Avrupa'nın ABD'den yaptığı ithalatın maliyetini, öte yandan ABD'nin ihracat gelirini artırıyordu. Ancak, bu yoldan Avrupa'nın ABD'den yaptığı ithalatı finanse etmesi de mümkün oluyordu. Çünkü, doların değerinin göreli olarak yüksek saptanmış olması, Avrupa'daki yatırımların kârlılığını ABD'dekilere oranla artırmış ve bu nedenle ABD sermayesi Avrupa'ya akmıştı.

1960'lara gelinceye kadar az çok aksamadan işleyen bu sistem kendi yıkımına yol açabilecek bunalım tohumlarını da içinde taşıyordu. Her şeyden önce, Avrupa sanayiinin önemli bir bölümünün ABD sermayesinin eline geçmesi, giderek güçlenen Avrupa sermayesinin tedirginliğine, kuşkularına ve ABD sermayesine karşı tepkilere neden olmaya başladı. Kimi kapitalist ülkelerin ABD'ye oranla daha hızlı gelişmeleri Federal Almanya ve Japonya gibi yeni ekonomik güç odaklarını ortaya çıkardı. ABD'nin ticari üstünlüğünü ve rekabet gücünü kısmen de olsa yitirmesi ABD dış ticaretinin sürekli açık vermesine neden oldu. Avrupa ülkelerinin elinde biriken ve karşılığı olmayan dolar stokları, doların uluslararası para işlevini yerine getirmesini engellemeye başladı. Bu gelişmeler sonucu, 1970'lerin başlarında ortaya çıkan uluslararası para krizi giderek kapitalist dünyada genel bir krize dönüştü.

Türkiye'de İthal İkameci Sanayileşme Modeli[2]

Kapitalist dünyada savaş sonrasında gözlenen birikim tarzı Türkiye gibi bazı azgelişmiş ülkelerde ithal ikameci bir biçim almıştı. Aslında, Türkiye'de ithal ikameci modelin daha 1930'larda ortaya çıktığı görülür. Bunun nedeni, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki birikim sürecinin 1929 dünya bunalımının etkisiyle krize sürüklenmesi olmuştur. Tarımsal üretime ve

[*] Aren, S. *et al.*, *İşbitiren Ekonomi; Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak* içinde, İstanbul 1986, s. 46-61.

[1] Kapitalist dünyadaki krizin kökenleri ve gelişmesi için *bkz.* Keyder (1981).

[2] Pamuk (1984) ve Keyder (1984) ithal ikameci sanayileşme modelinin Türkiye'deki uygulaması konusunda ayrıntılı çözümlemeleri içermektedir.

tarımsal ürünlerin ihracatına dayalı olan bu süreç, dünya piyasalarında tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi sonucu daha 1926'dan başlayarak darboğazlarla karşılaşmıştı. 1930'larda devletin öncülüğünde başlayan ithal ikameci sanayileşme, savaşın dışında kalmanın da etkisiyle önemli kazanımlara neden oldu. Dönemin koşullarının da etkisiyle ülkenin öz kaynaklarına dayalı olan bu sanayileşme sürecinin savaş sonrasında önemli bir değişikliğe uğradığını görüyoruz. Truman Doktrini ve Marshall yardımı ile başlayan ABD ile yakınlaşma, dünya ekonomisi ile yeni bir tür eklemlenmeyi de beraberinde getirdi. Bu yeni dönemin en önemli özelliği ekonomiye her yıl giderek artan ölçekte dış yardımın girmesidir. Böylece sanayileşmenin finansmanında dış kaynakların öneminin giderek arttığı bir döneme girilmiş oldu.[3]

Bu dönemde Türkiye'de tüketim mallarından başlayan ama bir türlü ara ve yatırım mallarına geçişin gerçekleşmediği bir ithal ikameci sanayileşme süreci yaşandı. Devlet bu süreç içinde önemli bir yere ve role sahipti. Her şeyden önce, yerli sanayi yüksek gümrük duvarları, ithal yasakları ya da miktar kısıtlamaları ile dış rekabete karşı korunmaktaydı. Kıt kaynak olan dövizin farklı kullanım alanları arasında dağıtımı da yine devlet tarafından üstlenilmişti. Devlet müdahalesinin bir diğer türünü faiz oranlarının düşük tutulması ve kredilerin dağıtımı oluşturuyordu. Ayrıca, pek çok ürünün piyasasına müdahale ederek fiyatları denetleyen devlet, KİT'lerin fiyat politikası aracılığıyla da özel sektörü besliyordu.

Bu ortamda, korunan iç pazar için ithal girdileri kullanarak üretim yapan sanayiciler yüksek kârlar elde etmekteydi. Bu kârlar bir yanda sanayinin oligopolcü yapısından, öte yanda ucuz dövizin ve faizin devlet tarafından dağıtılmasından kaynaklanıyordu. Bu kıt kaynakların dağıtım mekanizmaları üzerinde etkili olabilen sanayiciler, oligopolcü kârlarına ek rantlar elde ediyorlardı. Böylece, devlet sanayi sermayesi için birikim olanakları yaratmanın yanında, bunların farklı kesimler arasında dağılımını da etkilemekteydi. Başka bir deyişle, devlet artık değerin sermayenin farklı kesimleri arasında dağıtımında önemli bir işlev yüklenmişti. Bu yeniden dağıtımın önemli araçlarından biri de TL'nin değerinin yüksek tutulması idi. Bu yoldan, tarımsal ürünlerin ihracatından sağlanan dövizler ucuza sanayicilere satılıyor, böylece tarımdan sanayiye kaynak aktarılıyordu.

İthal ikameci sanayileşme süreci toplumda belli bir sınıflar arası dengenin sürdürülmesine de yardımcı olmuştur. İşçi ve memurlara yapılan ödemeler yalnızca maliyet öğesi olmayıp aynı zamanda iç talebin önemli bir bölümünü de oluşturur. İthal ikameci süreç ise iç pazarın sürekli genişletilmesini gerektirmekteydi. Bu nedenle, bu kesimlerin gerçek gelirleri, verimlilik artışlarının gerisinde kalmakla birlikte, hemen hemen sürekli artış göstermiştir. Parlamenter demokrasinin varlığı da siyasal iktidarların gerek işçilerin gerek tarım kesiminde çoğunluğu oluşturan küçük üreticilerin taleplerine karşı daha duyarlı davranmalarını zorunlu kılmaktaydı. Ayrıca, sanayi burjuvazisine devlet müdahalesinin sağladığı aşırı kâr ve birikim olanakları, iç pazarın oluşturulmasına ve geliştirilmesine yönelik popülist ekonomik politikaların birikimi engellemeden yürütülmesine olanak veriyordu.

[3] Boratav (1984a) 1947 sonrasında dış açığın ulusal ekonomi tarafından yaratılmadığını, aksine dıştan "zerk edildiğini" vurgulamaktadır.

Ne var ki, bu sanayileşme süreci önemli çelişkileri de içinde barındırıyordu ve bu çelişkiler söz konusu sürecin özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.

İthal İkameci Sanayileşme Sürecinin Çelişkileri[4]

Özel sektörün tüketim mallarında başlattığı ithal ikamesi ara ve yatırım malı üreten kesimlere pek yayılmadı. Bu kesimlerde öncülüğü devlet üstlendi. Sanayi burjuvazisi ise esas olarak dayanıklı tüketim malları üretimine yöneldi. Bu amaçla, ithal gerekleri yüksek tüketim kalıpları özendirilerek toplumda yaygınlaşmaları sağlandı. Nitekim 1960'ların sonlarındaki bunalımın geçiştirilmesinde otomotiv sanayiinin kurulması önemli bir rol oynadı. Bu gelişmeler bir yanda iç tasarrufları olumsuz olarak etkilerken, öte yanda da üretimin ithalata bağımlılığını artırmaktaydı. Buna bir de birikim sürecinde dış kaynakların öneminin giderek artmakta olması eklenince, ithal ikameci sanayileşmenin dışa bağımlılığı azaltmak yerine artırdığı görüldü. Dövize bağımlılığı artırıcı bir rol oynadı. Çünkü bu durum tarımsal ve sınai ürünlerin ihracatını olumsuz yönde etkilemekteydi. Üstelik, iç pazarın korunmuş olması ve oligopolcü sanayi yapısı ihracat için değil, iç pazar için üretimi çekici kılmaktaydı. Ayrıca, ucuz döviz yerli üretim yerine ara malı ithalatını özendirerek ithal ikamesini de olumsuz etkiliyor ve sürecin ara ve yatırım mallarına yayılmasını engelliyordu.

Bu dönemin bir diğer çelişkili yanı KİT politikası ile ilgilidir. KİT fiyat politikası bir yanda ucuz girdi sağlayarak sanayii beslemeyi, öte yanda çalışan sınıflara ucuz tüketim malları sağlamayı amaçlıyordu. Bu politika sanayi sermayesinin girdi ve emek maliyetlerinin düşük tutularak daha yüksek kâr elde etmesine yarıyordu. Ancak, KİT'lerin sürekli işletme açıkları da aynı politikadan kaynaklanıyordu. Devletin izlediği popülist ekonomi politikaları ise vergi gelirlerinin kamu harcamalarının gerisinde kalması ve devletin açık finansmana başvurmasına neden olmaktaydı. Başka bir deyişle, hızlı ve kesintisiz sermaye birikimini sağlamaya yönelik politikalar, sonunda söz konusu sürecin durmasına neden olacak özellikleri de içlerinde barındırıyorlardı.

1970'lerdeki Bunalım

Özetlersek, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de, sürdürülmesi ithalat kapasitesine ve dolayısıyla dövizin bulunabilirliğine bağlı olan bir sanayileşme süreci ve sanayi yapısı oluştu. İthal ikamesinin tüketimi özendirici niteliğine, iç tasarrufların yetersizliğine ve üretimin ithal bağımlılığına bağlı olarak, dış finansman olanaklarının sürekli genişlemesini gerektiren bu yapı 1970'lerin başında darboğaza girmişti. Tıkanıklık işçi dövizlerindeki artış sayesinde giderilebildi. Ne var ki, bu arada kapitalist dünyadaki bunalım dış finansman kaynaklarını kuruttu. Petrol bunalımı ise yalnızca ithal gereklerini artırmakla kalmadı, dışardan kredi bulmayı da güçleştirdi. Sorunu aşmak için başvurulan, DÇM'ler yoluyla kısa vadeli borçlanma, sorunun kısa bir dönem için ertelenmesinden ve daha da ciddi boyutlara ulaşmasından başka bir sonuç vermedi. Dış kaynak bulmada karşılaşılan güçlükler üretim ve birikim süreçlerinin durma noktasına gelmesine, pek çok malda kıtlıkların, karaborsanın ortaya çıkmasına ve hızlı bir enflasyona neden oldu.

[4] Bu çelişkilerin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi için *bkz.* Keyder (1984).

Dış finansman olanaklarının azalması yalnızca ithal ikameci sanayileşme modelinin değil, bu modelin oluşturduğu toplumsal dengelerin de sonu oldu. Bunun temel nedeni 1970'lerin sonlarında artık ücretlerin kârları sıkıştırmaya başlaması idi. O güne kadar ücret artışlarına, iç pazarın genişlemesi uğruna ve aşırı kârların verdiği rahatlık içinde göz yuman sanayi burjuvazisi, birikim sürecinin sürdürülmesi tehlikeye düşünce tavrını değiştirdi. Ayrıca, devletin el koyduğu artık değere de göz dikmeye başladı. 1974 sonrasında kamu faaliyetlerine ve işletmeciliğine özel sektörden gelen eleştirilerin yoğunlaştığı görülüyor. Öte yanda, döviz bunalımı ile birlikte sanayi üretiminin de bunalıma girmesi yalnızca işsizliği artırmakla kalmadı. Küçük sanayi ve marjinal kesimler de bu gelişmelerden olumsuz biçimde etkilendiler. Tüm bu gelişmeler var olan toplumsal dengeleri altüst etti.

Burjuvazinin İstekleri

Daha 1975 öncesinde sanayi burjuvazisinin önde gelen temsilcilerinin, ithal ikameci sanayileşmeyi, döviz tüketimini artırıcı etkileri üzerinde durarak eleştirmeye başladıklarını görüyoruz. Eleştirilerini giderek yoğunlaştırmaya başlayan bu çevrelere göre enflasyonun temelinde ise KİT açıkları, taban fiyatları ve ücret artışları yatmaktaydı. Bu eleştirilere koşut olarak geliştirilen ve özellikle TÜSİAD aracılığıyla kamuoyuna sunulan çözüm önerileri, daha sonraları "IMF Paketi" ya da "24 Ocak Kararları" diye adlandırılan önlemlerden pek farklı değildi. Bu öneriler, dışa açılmayı, KİT açıklarının giderilmesini, taban fiyatlarının ve ücret artışlarının sınırlanmasını ve ekonomide devlet müdahalesinin azaltılarak piyasanın egemen kılınmasını içeriyordu. Dışa açılmanın temel öğesi ihracata öncelik verecek olan bir sanayileşme politikası idi. Bu, kapitalist dünyadaki uluslararası işbölümünün gereklerine öncelik verilmesi ve ekonomide kaynak tahsisinin ve gelir bölüşümünün dünya fiyatlarına bırakılması anlamına gelmekteydi. Türkiye'nin hangi alanlarda uzmanlaşacağı da belirlenmişti: Gıda, tekstil ve konfeksiyon, turizm. Dışa açılma politikasının en önemli aracını ise "gerçekçi" kur uygulaması oluşturacaktı. Devlet müdahalesine ilişkin eleştiri ve çözümler, artık değerin egemen sınıflar arasındaki bölüşümünü sanayi burjuvazisi lehine yeniden yönlendirmeyi amaçlıyordu. Devlet müdahalesinin, etkilerini pazar mekanizması aracılığıyla gösterecek vergi ve özendirme politikaları yoluyla gerçekleştirilmesi ve bu politikaların ihracata öncelik verecek biçimde belirlenmesi de istenmekteydi. Böylece, bir yanda devlet müdahalesi sınırlandırılacak, öte yanda müdahale sanayi burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda yeniden biçimlendirilecekti.

Sanayi burjuvazisi var olan siyasal sistemi de amaçlarını gerçekleştirmede bir engel olarak görmekteydi. Bunun içindir ki, bunalımın şiddetlenmesine koşut olarak, burjuvazi siyasal sistem arayışlarını hızlandırmış, seçim sisteminde değişiklik, partiler üstü hükümet gibi konular gündeme getirilmeye başlanmıştı.[5]

IMF'nin İstikrar Programı ve 24 Ocak Kararları

IMF'nin istikrar programı bu koşullarda gündeme gelmeye ve önem kazanmaya başladı.

[5] Burada değinilen konuların daha ayrıntılı olarak incelenmesi için *bkz.* Tüzün (1979).

IMF'nin istekleri dış dengenin sağlanması ve ekonomide serbest piyasa koşullarının egemen kılınması konularında odaklaşıyordu. Enflasyonun önlenmesi de birincil amaç olan dış denge açısından önem taşımaktaydı. Önemli olan IMF'nin Türkiye'ye borç ödetme programı ile Türkiye burjuvazisinin o sıralardaki istekleri arasındaki büyük benzerliktir. Gerçekten IMF'nin istekleri ile burjuvazininkiler önemli ölçüde çakışmaktaydı. Nitekim, 24 Ocak Kararlarının ardındaki siyasal irade bu çakışmadan büyük güç almaktaydı. Çünkü sorun dış kaynak sorunu olduğuna ve dış kaynak bulmanın yolu da IMF onayını almaktan geçtiğine göre, uygulanan programı "Ne yapalım, IMF böyle istiyor," diye savunmak kolaylaşıyordu. "Borçlanma becerisinin bir değer haline geldiği" (Tekeli, 1984) bu ortamda kurtuluşun IMF'den geçtiği kitlelere kolaylıkla kabul ettirilebilmekte ve bu beceriye sahip olanlar ülke ekonomisini yönetmekteydiler.

24 Ocak Kararlarının temel öğeleri şöyle sıralanabilir:

1) Türk Lirasını büyük ölçüde devalüe ettikten sonra kontrollü bir biçimde dalgalanmaya bırakmak;

2) İthalatın kısmen de olsa serbestleştirilmesi, ihracatın özendirilmesi;

3) Yalnızca dövizin değil diğer fiyatların oluşumunun da piyasada arz ve talep güçlerine bırakılması ve çoğu maldaki kamu sübvansiyonlarının kaldırılması;

4) Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra da dövizde olduğu gibi denetimli bir biçimde serbest bırakılması;

5) Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması;

6) Ücretlerin ve taban fiyatların enflasyonun gerisinde kalacak biçimde artırılması.

Bu kararların uygulanması sonunda ödemeler dengesinde iyileşmenin olacağı, Türkiye'nin dünya piyasalarında saygınlığını yeniden kazanacağı ve böylece IMF yeşil ışığının yanarak yeniden dış kaynak bulunacağı umuluyordu. Ancak, bu kararlar yalnızca krizi aşmanın araçları olarak görülmüyor, aynı zamanda Türkiye'nin ithal ikameci birikim tarzından, uluslararası rekabete açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeline geçiş programı olarak da sunuluyorlardı. Başka bir deyişle, 24 Ocak Kararları Türkiye'nin kapitalist dünya ile yeni bir eklemlenme biçimine geçiş programını oluşturmaktaydı.

Programda kısa dönem istikrarının araçları döviz kuru ve para arzı idi. «Gerçekçi kur» uygulaması diye adlandırılan ve sürekli devalüasyonlara dönüşen yöntemle, bir yanda ithalatın kısılması, öte yanda da özendirme önlemlerinin de yardımıyla daha kârlı hale getirilen ihracatın artması sonucu ödemeler dengesinin iyileşmesi amaçlanıyordu. Bu politikanın başarısı hem ihraç edilebilecek malların var olmasını, hem de yurtiçi fiyat artışlarının yavaşlamasını gerektiriyordu. Bu nedenle ve enflasyonun talep baskısından ve özellikle ücret artışları ile kamu kesimi açıklarından kaynaklandığı görüşüyle, enflasyona karşı bir politika oluşturuldu. Anti-enflasyonist politika bir yanda gerçek işçi ücretlerinin ve memur maaşlarının geriletilmesine, öte yanda KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanmasına dayanıyordu. Sıkı para politikası ve yüksek 1'aiz oranları da bu bağlamda ve aynı amaca

yönelik olarak gündeme geliyordu.

Ücretlerin geriletilmesi yalnızca kısa dönemde istikrarı sağlamak için değil, dışa açık ve ihracata yönelik yeni sanayi modelinin oluşturulması açısından da önem taşıyordu. Çünkü, burjuvazi ihracat atılımının ağırlık noktasını emek yoğun sektörlerin oluşturacağını ve bu alanlardaki rekabet gücünün göreli ücret düzeyi ile ters yönlü bir ilişki içinde olduğunu biliyordu. Dolayısıyla, ücretlerin geriletilmesi ve giderek Türkiye'nin Güney Kore, Hong Kong, Singapur, Malezya gibi bazı Uzakdoğu ülkeleri türünden, düşük ücretli bir ülke haline getirilmesi büyük önem taşımaktaydı.[6] Üstelik, böylece Türkiye yabancı sermaye için daha da çekici bir ülke haline gelecekti. Serbest piyasanın erdemlerinin bazı «sol» iktisatçılarca bile övüldüğü bu dönemde ücretlerin belirlenmesini piyasa dışı düzenlemelere bırakmanın ardında yatan neden, ücretlerin, oluşturulmak istenen yeni sanayileşme sürecindeki öneminden kaynaklanmaktadır.

Yüksek faiz politikası dışa dönük yeni sanayileşme modeline geçişin bir diğer önemli aracı olarak sunulmuştur. Yüksek faizin tasarrufu özendireceği, artan iç tasarrufların, saygınlığı artan Türkiye'nin sağlayacağı dış kaynaklarla -krediler ve yabancı sermaye- birlikte gerekli sermaye birikim araçlarını oluşturacağı söyleniyordu. Böylece sanayinin yapı değiştirmesinin gerektireceği finansman da sağlanmış olacaktı.

24 Ocak 1980'den Günümüze

Son 5 yıldır ufak tefek değişikliklerle kesintisiz biçimde uygulanan bu programın belirli alanlarda başarılı olduğu yadsınamaz. Örneğin, ihracatta özellikle ilk yıllarda önemli gelişmeler sağlandı. Benzer biçimde, faizin yükseltilmesi bankalardaki mevduatın büyük ölçüde artmasına neden oldu. 1980 öncesindeki kıtlıklar ve yokluklar ortadan kalktı. Enflasyonda bile bir yavaşlama görüldü. Ancak, bu tür göstergelerle yetinmeyip, bunların ardında yatan olgulara ve oluşumlara bakıldığında durumun çok farklı olduğu görülüyor. Çünkü, ihracatta artışın bu denli önem kazanması ve adeta fetişleştirilmesinin nedeni, 1970'lerin ikinci yarısında dış kaynakların kuruması sonucu üretimin ve büyümenin durması ve ihracat yoluyla yeni döviz kaynakları yaratmanın zorunlu hale gelmiş olmasıdır. Oysa, son yıllardaki ihracat artışı, büyük ölçüde iç talebin kısılması ve TL'nin değerinin sürekli düşürülmesi sonucu sağlanmıştır. Diğer bir deyişle, üretimden ve büyümeden kısıntı yaparak ihracatı artırma yoluna gidilmiştir. Üstelik, dış ticaret açıkları sürekli büyümekte, Türkiye, aleyhine gelişen dış ticaret hadleri nedeniyle dış ticaret yoluyla yoksullaşmaktadır.

Kuşkusuz, 1970'lerdeki bunalımda iç tasarrufların yetersizliği önemli bir rol oynamıştır. Ancak, tasarrufları yüksek faiz politikası izleyerek artırmaya çalışırken sermaye birikiminin neredeyse duracak hale gelmesi bir başarı olarak görülemez. Öte yanda, kıtlıkların, yoklukların ve karaborsanın ortadan kaldırılması, söz konusu malların fiyatlarının çok hızlı bir biçimde artması sonucu, kitlelerin bu malların piyasalarından çekilmesinden kaynaklanmıştır.

Enflasyon konusunda durum biraz daha farklı. Burada ilk olarak, sıkça yapılan bir yanlışı

[6] Konunun ayrıntıları Boratav (1984a)'da incelenmiştir.

düzeltmek gerekiyor. Özellikle siyasal iktidarın yaymak istediği görüşün tersine, hayat pahalılığı ile enflasyon farklı şeyler. Hayatın ne kadar pahalı olduğu ve hangi yönde değiştiği gerçek gelir düzeyine, büyüme hızına ve toplumdaki farklı sınıf ve tabakalar arasında nasıl bölündüğüne bağlı. Toplumun farklı kesimlerinin hayat pahalılığından nasıl etkileneceğini bu kesimlerin satın alma gücünün nasıl değiştiğini belirliyor. Bunun için de, "enflasyonu aşağı çekmek" tek başına hayat pahalılığı için çözüm değil. Tersine, eğer enflasyon, büyüme hızı düşürülerek, işsizlik artırılarak ve gelir bölüşümü toplumun emekçi kesimlerinin aleyhine, kapitalistlerin ve rantiyelerin lehine değiştirilerek "aşağı çekilmeye" çalışılıyorsa, toplumun çoğunluğu için hayat pahalılığının sorunları giderek büyüyecektir. Son 5 yıldır Türkiye'de gözlenen de budur.

Aslında, enflasyonun sürmesi, giderek artan ölçüde siyasal iktidarın işine de yarayabilir. Çünkü, Türkiye'yi düşük ücretli bir ülke haline getirme amacı açısından, günümüzde ekonomi-dışı düzenlemeler, özellikle işçilerin ekonomik ve siyasal mücadelesine getirilmiş olan kısıtlamalar önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, başta sermaye çevreleri olmak üzere pek çok kişini, 24 Ocak Kararları'nın tam olarak uygulanmasında 12 Eylül'ün getirdiği yeni siyasal, sosyal ve ekonomik düzenlemelerin önemini, katkısını kabul etmeleri de buradan kaynaklanmaktadır. Ancak, sınırlı bir demokratik ortamda bile bu tür kısıtlamalar giderek yoğunlaşan tepkilere neden olmaktadır. Söz konusu kısıtlamaların yavaş yavaş da olsa azaltılması durumunda enflasyon gerçek ücretlerin geriletilmesi, en azından artmaması için önemli bir araç haline gelebilir. Böylece, toplumun demokratikleşmesine koşut olarak işçilerin talepleri arttıkça ve bu talepleri karşılamak kaçınılmaz bir hale geldikçe, siyasal iktidar enflasyonu, bir eliyle verdiğini öbür eliyle geri almanın bir aracı olarak kullanabilecektir.

Kaldı ki, enflasyonun bir de sanayi yapısından ve izlenen politikalardan kaynaklanan önemli bir nedeni var. Oligopolcü yapıya sahip olan sanayi kesimi yüksek faizin ve sürekli devalüasyonların getirdiği maliyet artışlarını fiyat artışları ile karşıladığı için Türkiye bir enflasyonist sarmalın içinde yaşıyor. 24 Ocak Kararları tekelleşmeyi azaltmak bir yana, tam tersine tekelleşmeyi özendirdiğinden ve esnek döviz kuru dış dengenin sağlanması için en önemli araç oluşturduğundan, bu sarmalı kırmak hiç de kolay değil.[7] Bu açıdan ele alındığında enflasyonun kurumlaştığı söylenebilir.

Türkiye ekonomisinin günümüzde vardığı noktayı bu değerlendirmelerin ışığında ele aldığımızda, 24 Ocak Kararları diye anılan ekonomik programın kendinden bekleneni vermediği; krizin tam olarak atlatılamaması bir yana, programın uzun dönemli amacı olan yeni bir sanayileşme modeline, yeni bir birikim tarzına geçiş yönünde önemli adımlar atıldığı da söylenemez. Ekonomi son beş yıldır durgunluk içinde yaşıyor, işsizlik ise görülmemiş boyutlara ulaştı. Esnek kur politikası sürekli devalüasyona, KİT'lerin işletme açıklarını kapatma politikası birbirini izleyen zamlara dönüştü. Bir yanda serbest piyasa yüceltilirken öte yanda iktidarın tekelleri gözeten, destekleyen kararları birbirini kovalıyor. İhracatı

[7] 24 Ocak Kararları'nın tekelleşmeye etkisi konusunda bkz. Tekeli (1984c) ve Tüzün (1984).

özendirme adı altında kamu fonları sanayi ve ticaret burjuvazisine aktarılıyor.[8]

Seçenek Sorunu ve Demokratikleşme

Tüm bu olumsuzluklara karşın ANAP iktidarının ciddi bir biçimde rahatsız olduğu söylenemez. Bütün beceriksizliklerine ve zayıflıklarına karşın, hem iktidarın hem de uyguladığı programın seçeneğinin olmadığı hâlâ geniş kabul gören bir kam niteliğinde. Aslında, bu «seçeneksizlik» olgusu ekonomik olmaktan çok siyasal bir nitelik taşıyor. Çünkü şimdiye kadar özellikle sol iktisatçılar ekonomik bir seçeneğin varlığını defalarca gösterdiler. Bu seçenek genellikle hareket noktası olarak, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik bunalımın *ithal ikameci sanayileşme modelinin ara ve yatırım mallarına yayılmada ve ihracata yönelmede yetersiz kalmasından kaynaklandığı* görüşüne dayanıyor. Seçeneğin amaçları büyüme, adil bölüşüm ve ekonomik bağımsızlık olarak tanımlanıyor. Ortaya konulan ekonomik programın özünü ise, ithal ikamesi modelinin plânlı bir derinleştirme ile niteliksel olarak geliştirilmesi ve giderek dışa açılması oluşturuyor.[9]

Ancak, gerçek seçeneğin, "var olan iktidar odaklarının dışına yönelmekle" (Tekeli, 1984b) ortaya çıkacağını da unutmamamız gerekir. İşte, seçenek sorununun siyasal niteliği de burada yatıyor. Çünkü, Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda, hem yeni iktidar odaklarının ortaya çıkma hem de bu odaklara yönelme olanakları kısıtlanmış durumda. Demokratik hak ve özgürlükler genişletilmediği, yaygınlaştırılmadığı sürece de böyle kalacaklar. ANAP iktidarının demokratikleşme konusunda ayağını sürümesi, ya da bu yöndeki isteklerin kimi çevrelerde büyük tepkilere neden olması bu gerçeğin en iyi göstergelerini oluşturuyor. Bunun içindir ki, Türkiye ekonomisinin yeniden büyümeye başlaması, gelir bölüşümünün toplumun emekçi kesimlerinin lehine değiştirilmesi ve ekonomik bağımsızlık gibi amaçları olan bir ekonomik seçeneğin uygulanabilmesi toplumun demokratikleşmesini gerektiriyor. Türkiye toplumunun gündeminde demokratikleşmenin birinci sırayı alması da bu nedene dayanıyor.

KAYNAKLAR

Boratav, K. (1983), "Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar," *Yapıt*, Ekim-Kasım 1983, s. 7-18.

-----, (1984a), "İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme," *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, (İstanbul 1984) içinde; s. 69-107.

-----, (1984b), "Dünya Ekonomisi, Türkiye **ve** İktisat Politikaları," *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, (Ankara 1984**)** içinde; s. 257-275.

Kepenek, Y. ve O. Türel (1983), "Türkiye Ekonomisinin 1980'li Yılları ve Geleceği," *Yapıt*, Aralık-Ocak 1983/84, s. 7-35.

Keyder, Ç. (1981), "Kriz Üzerine Notlar," *Toplum ve Bilim*, n. 14, Yaz 1981.

-----, (1984), "İthal ikameci Sanayileşme Stratejisi ve Çelişkileri," *Krizin Gelişimi...*, (İstanbul 1984) içinde; s. 13-35.

Pamuk, Ş. (1984), "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 194779," *Krizin Gelişimi...,*

[8] 24 Ocak Kararları'nın sonuçlarını konu alan ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kepenek ve Türel (1983).
[9] Boratav (1984a)'da böyle bir seçenek geliştirilmektedir.

(İstanbul 1984) içinde; s. 37-68.

Tekeli, İ. (1984a), “24 Ocak Kararlarından Önce Tartışılması Gerekenler,” *Bilim ve Sanat*, n. 37, Ocak 1984.

-----, (1984b), “Sunuş,” *Türkiye'de ve Dünyada...*, (Ankara 1984) içinde; s. 7-28.

-----, (1934c), “Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak için İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları,” *Türkiye'de ve Dünyada...*, (Ankara 1984) içinde; s. 229-255.

Tüzün, G. (1979), “Burjuvazinin Niyetleri Üzerine Düşünceler,” *Yurt ve Dünya*, n. 18, Kasım 1979; s. 344-358.

-----, (1984), “24 Ocak Kararları ve Tekeller,” *Bilim ve Sanat*, n. 37, Ocak 1984.